

Gözün Süzdüğü Şiir, Şiirde Görsellik ve Görsel Şiir

Nilay Özer

Şiirde görselliği araştırmak; şiiri kuran görsel imajları, şiirin resim, fotoğraf, film gibi görsel yapıtlarla ilişkisini ve görsel şiiri kapsayan geniş bir uğraş. Edebiyatın her türünde olduğu gibi şiirde de imajlarla karşılaşırız. Görsel, işitsel, koku, dokunma, psikolojik... imajlar okurun şiiri anlamasında etkindir. Bunların okura en kolay ulaşanı ve belki en güçlü olanı görsel imajlardır. Aynı ya da benzer görsel imajları göz önüne getiren dizeler olduğu gibi okurun kişisel deneyimlerine göre değişik biçimlerde canlandırılacak imajlarla kurulmuş dizeler olabilir. “Özgürlük heykelinin dibinde vurulan halk” gibi bir dize her okurda aşağı yukarı aynı görüntüyü canlandırır çünkü özgürlük heykelini bir kez görmüş olan onu zihninde kugulamayacak olduğu gibi aklına getirecektir. “ne peki / yere dökülen bir un sessizliği mi / göğe bırakılmış bir balon sessizliği mi” (Edip Cansever, “Ben Ruhi Bey Nasılım”) dizelerinde okurun gözünde canlanan imajlar farklılaşmaya başlar, çünkü her okur daha önce deneyimlediği “unun yere dökülüşü” ve “balonun göğe yükselişi” görüntülerinin katkısıyla algılar dizeleri. Görmek ve hatırlamak kilit sözcüklerdir. Kuantum teorisi hakkında izleyiciyi bilgilendirmek iddiasıyla yapılan *What the Bleep Do We Know* adlı belgeselde beynin görmekle hatırlamak arasındaki ayrımı bilmediği söyleniyor. Bir imajı gördüğünde beynin hangi bölgeleri aydınlanıyorsa, o imaj göz önünde olmaksızın sadece hatırlandığında da aynı bölgelerin aydınlandığı belirtiliyor. İşin bilimsel geçerliliği bir yana okurun şiirle ya da herhangi bir edebiyat ürünüyle buluşması böyle bir noktada gerçekleşmiyor mu? Şairin görerek ya da hayal ederek şiirine kattığı bir görsel imajla okurun okurken canlandığı aynı değil elbette. Aynı olmadığı ölçüde okur yapıtı kendi deneyimleri ölçüsünde yeniden yaratarak algılıyor. İmajların, özellikle de görsel imajların şiire katkısı anlatılan duygulara nesnel karşılık oluşturmaları, şiiri gerçekçi ve ikna edici kılmalarıdır. Sevmek, ihanet, korku, tuhaflık, gizem gibi soyut anlamların şiire yine bu sözcüklerle girmesi okura fazla bir şey vermediği gibi şiirin etkisini de yok ederek onu bir klişeye döndürebilir. Oysa sevgi anlamını yaratan görsel imajlarla örülmüş bir şiirin yenilik bağlamında şansının daha yüksek olduğu rahatlıkla söylenebilir. “Gizemli bir gece” gibi bir dize gizem konusunda imaj sunmadığından son derece soyutken, “paltolarının yakası kalkık kara gözlüklü adamların topladığı gece” gibi bir dize “gizemli” sözcüğünü kullanmadığı halde gizemliliği anlatan imajlar vermekte, okur için “gizemli” sözcüğünün anlam evrenine dahil somut örnekler sunmaktadır. “Yakası kalkık palto” ve “kara gözlük” okurun zihninde “gizem” sözcüğüyle bağlantılı olarak kodlanmış imajlardır. Soyut anlamları somut imajlarla yazmak için insanların belli bir uzlaşım içinde oldukları imajları seçmek, şiire somut bir değer ve yeni buluşlara açık taze bir söylem kazandırır. Türk şiirinde özellikle Garip şiirinde ve İkinci Yeni olarak anılan şairlerin şiirlerinde imajların yoğunluğuna dikkat çekmek gerekir. Bu, diğer şairlerde imajlar yoktur anlamına gelmez. İmajsız şiir sözkonusu olamaz, ancak Garip ve İkinci Yeni, imajları şiirin bütününe kuran, söz sanatlarının yerine geçebilen unsurlar olarak bilinçli bir biçimde kullanmaya başladılar. Orhan Veli'nin “İstanbul'u Dinliyorum” şiiri baştan sona işitsel, duygusal, koku, dokunma imajlarıyla örülüdür. Şairin gözleri kapalıdır ama yaprakların usulca sallanışını, yükseklerden sürü sürü kuşların geçişini işitsel imajlarla verir ve onların okurun zihninde görsel imajlar olarak canlanmasını da sağlar. İlhan Berk, şiirlerinin tamamına

imajlar bağlamında bakılması gerektiğini düşündüğüm şairlerin başında gelir. Belki ressamlığının da etkisiyle şiirlerinde sürekli resimler çizer şair. Benzetmeleri bile çoğunlukla görsel imajların dile dökülmesiyle oluşur. “Eylül bir çocuğun elinden tutmak gibi Fener’de / (ki bir ortodoks kilisesine devam ediyordur / lacivert elbiseler giyer ve sarı düğmeleri sallanır rüzgarda” (“Haliç”). “Eylül” ile “bir çocuğun elinden tutmanın” anlam kümeleri yapıldığında ortak hiçbir elemanları olmadığı görülür. Yani “gibi” edatıyla yapılan benzetme bir benzetme işlevi taşımaz, belki Fener’de görülmüş bir resimle (çocuğunun elinden tutmuş giden biri) Fener semtinin eşleştirilmesidir. İlhan Berk’in şiirlerinden bu tür sayısız örnek bulunabilir. Türk şiirinin ustalarını imajlar bağlamında okumanın onları anlamlandırmak konusunda yepyeni boyutlar kazandıracağı ortadadır.

İlhan Berk örneğiyle şiir ve görsellik konusunun başka bir yönüne geçilebilir. Berk, resimle olan ilgisini şiirlerinde işleyen bir şairdir. “taşbaskıları”nda Şeker Ahmet Paşa, Eşref Üren, Selmin Başak, Turan Erol gibi ressam ve sanatçıların yapıtlarından yola çıkarak yazdığı şiirleri paylaşır okuruyla. “Etlik Sırtlarından Ankara” adlı şiir “Peyzaj / Eşref Üren” alt başlığıyla yer alır ve şöyledir:

Bir sırt, bir eğriyle kesilen, bir karşıtlık simgesi gibi, bir doruk
ta

Kırlar, keçiyolları, evler.
Gök?

Bir öğle sonu göğü. Bir izdüşüm. Şöyle ki yeryüzünün yukarı
yakasına düşüyordur.

Aşağılarda bir hünnap ağacı. Dikenli. Göğü vurguluyor. *Nereye?*
der gibi.

Karıncalar, yusufçuklar ve hotozlu bir kuş.

Hepsi hepsi bir peyzaj için:

ETLİK SIRTlarından ANKARA, adlı.

Şiir peyzajın bir kez de sözcüklerle yapılması gibidir ve peyzajın bir okumasını da içerir. Hünnap ağacının göğü vurgulaması, peyzajdaki hareketin yönünü saptamasıdır bu okuma. Şiiri örneklememizdeki amaç resim, fotoğraf, film gibi görsel malzemeler kullanılarak yazılmış şiirlerin görsellik bağlamında ne ifade ettiğine, bu tür şiirler için yapılacak okumaların nasıl olması gerektiğine bakmaktır. Rönesans resmini, modern Batı resmini, Osmanlı minyatürlerini ve modern Türk resmini şiire kaynak olarak gören pekçok şair vardır. Bu fotoğraf ve sinema için de geçerlidir. Görsel bir yapıtın yarattığı etkiyi yazmak son derece doğal ve yazılan şiirden görsel bir yoğunluk beklemek de öyle. Melih Cevdet Anday’ın “Güneşte” adlı şiiri seçilebilecek örneklerden yalnızca bir tanesi. “Güneşte”de şair, Brughel’in birkaç resminden yola çıkar. Ama baskın olanı *Children’s Games*’dir¹.

¹ Şiirin çözümlemesi için Emrah Pelvanoğlu’nun , “Güneşte Bir Yapı Denemesi” adlı yazısına bakılabilir. *Kül* 46 (Mart 2004): 6-7.

Children's Games. Peter Bruegel The Elder

Duvarda bir resim, resimde kalabalık
Köy alanı, çocuklar, çember ve zaman.
Breughel nasıl da toplamış bunca
Ortaklığı ve uyumu biraraya,
Çünkü saatler dardır, sığdırılmaz.
Güneşte her şey çözülür gider bir yana. (“Güneşte”)

Resimle şiir arasındaki bu ilişki Batı literatüründe uzun boylu tartışılan bir konu. Bulduğum sayısız makaleden biri “Picture into Poem: The Genesis of Cummings’ ‘I Am a Little Church’”. Bu, Cummings’in “I Am a Little Church” adlı şiiri ile, bu şiirin yazılmasına kaynaklık eden L’Eglise Saint-Germain-de-Charonne isimli bir fotoğrafın okuması olması dolayısıyla ilginç bir makale. Yazar Rushworth Kidder, sanatlararası karşılaştırmanın metodolojisi üzerine yazıyor ve bir şiirle bir fotoğraf arasındaki ilişkiyi çözümlenmeye çalışıyor. Sonuç iki ürün arasında sözdizimsel paralellikler olduğu, kilise fotoğrafı ile şairin otoportresinin benzerliği, zıtlıklar, benzerlikler, “ve”, “ya da” bağlaçlarının işlevleri yoluyla şairin kendi otoportresini bu kilise fotoğrafında gördüğü. Bu tür okumalar şiirin edasının, yapısal özelliklerinin nereden kaynaklandığını saptamak için özellikle önemli. Cummings, şehrin pisliğinden gürültüsünden uzak bu küçük kiliseyi anlatırken kendi kaçışını da anlatıyor.

Şiir ve görsellik bağlamında değinilmeden geçilemeyecek bir başka kavram görsel şiir². Somut şiir ya da deneysel şiir olarak da karşımıza çıkan kavramın geçmişi Türk şiiri için çok eskilere dayanmıyor. R.P. Draper’in “Concrete Poetry” adlı makalesi görsel şiirin tanımı ve estetiği bağlamında ilgiye değer. Dörtlük biçiminden ve klasik şiirin sentaks düzeninden

² Türkçedeki sınırlı kaynaktan http://zinharpost.blogspot.com/2006_01_22_archive.html ve <http://zinharpost.blogspot.com/> adreslerine bakılabilir.

yoksun olan somut şiir uzamsal bir düzenlenişi amaçlıyor. Bu düzenlenişte sadece grafik değil sözcüklerin birbirleriyle kurduğu anlam ilişkileri de önemli. Bu ilişki gerektiği ölçüde güçlü değilse ortaya çıkan şiir değil sadece bir grafik oluyor. Sözcüklerin düzenlenişinde sözcük oyunları, işitsel ve görsel etki öne çıkıyor. Sürekli tekrarlayan ve yer değiştiren sözcükler, işitsel bağlantılar bir biçim öneriyor. Somut şiiri bir çeşit oyun olarak alıyor Draper. Bu, sayfa üzerinde bir desen yaratmak, bir düzenleniş ortaya koymak, sözcük tekrarları, ses yankılarıyla rastlantısal bir anlam oluşturmaktır. Draper'ın cümleleri somut şiirle açık yapıtın çok yakın olduğunu da düşündürüyor. Çünkü somut şiir okur için farklı yorum olanakları, kendince anlamlandırmaya bir davet taşıyor. Başarılı bir somut şiirde vurgunun görsel olduğunu söyleyen yazar, bu tür çalışmaların (resim ve heykelden üç boyutlu öğrenme) bir sözcük ile onun edebî bileşenlerine farkındalığımızı yoğunlaştıracağını, bizim için harflerin bilinmeyen, tahmin edilmeyen çocukluk tecrübelerini geri alacağını vurguluyor. Yazara göre “Çocuksu tecrübeler ilkeldir ve mağara resmine dayanan somut şiire iter”.

Somut şiirin okurla teması görseldir, okur önce bir desen görür ve bu deseni oluşturan düzenleniş anlamlandırmaya çalışır. Düzenleniş kuran öğeleri seçer ve dizeler, sayfalar dolusu yazılabilecek bir konunun anlam üreten bir grafik olarak yoğunluğuyla ilgilenir. Oluşturması da algılanması da bir oyun mantığı taşıyan görsel/somut şiirin eğlenceli ve politik olmak konusunda özel bir yeteneği olduğu da söylenebilir.